

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 341.01
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2023.29.01>

КАРПОВА К. М.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету

ПРАВО НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. Стаття присвячена дослідженню надання права на безоплатну правову допомогу та місце держави в цьому процесі. Проаналізовано досвід міжнародних органів та інститутів, а також законодавство деяких країн щодо надання права на безоплатну правову допомогу.

Визначено, що термін «правова допомога» охоплює юридичні консультації, допомогу поза судами та юридичне представництво в судах.

Підкреслено, що держави зобов'язані забезпечити рівний доступ до правосуддя. Цей обов'язок передбачає надання безоплатної правової допомоги особам, які не мають достатнього кошту для оплати правових послуг.

Позначено, що відсутність безоплатної правової допомоги є перешкодою для рівного доступу до правосуддя, що, у свою чергу, згубно впливає на вразливі верстви населення, перешкоджає рівності у здійсненні прав людини.

Підкреслено, що пропонуючи критерії, які можуть допомогти надати безоплатну правову допомогу тим, хто її найбільше потребує. Виявленими критеріями є значущість порушених прав, загальний вплив справи, складність справи та здатність самостійно відстоювати інтереси, шанси на успіх та недостатні засоби або доступні економічні засоби

Позначено, що доступ до правосуддя є як правом саме по собі, так і невід'ємною складовою права на справедливий суд, рівність перед законом та ефективний засіб захисту прав, які були зневажені або порушені. Правова допомога є основоположним компонентом права на доступ до правосуддя.

Проаналізовано практику Міжамериканської комісії з прав людини, яка позначила, що обмеження доступу до правосуддя породжує структурну нерівність у суспільстві, вона також позначає, що існує нерівність у судових відносинах.

Позначено, що соціально-економічні фактори мають велике значення для ефективного доступу до правосуддя. Програми правової допомоги мають забезпечувати вільний доступ до судів, трибуналів та інших механізмів вирішення спорів.

Проаналізовано досвід деяких зарубіжних країн щодо надання права на безоплатну правову допомогу. Так, Конституція Індії позначає, що держава забезпечує функціонування правової системи та гарантує надання безоплатної правової допомоги. У Німеччині створено юридичну допомогу, щоб люди з низькими доходами також могли захищати свої права. У законодавстві Великобританії право на правову допомогу залежатиме від типу справи та фінансових обставин, особа може отримати безкоштовну консультацію від мережі правових центрів.

Зроблено висновок, що правова допомога є правом людини і що це обов'язок держави надавати безоплатну правову допомогу відповідно до критеріїв, викладених у міжнародних договорах та позначених у законодавстві.

Ключові слова: права людини, безоплатна правова допомога, доступ до правосуддя, доступ до суду, засіб захисту.

Постановка проблеми. Термін «правова допомога» використовується достатньо широко й охоплює юридичні консультації та допомогу поза судами та юридичне представництво в судах. Право на доступ до правосуддя, будучи загально визнаним фундаментальним правом людини, є природною відправною точкою для встановлення обов'язку надавати безоплатну правову допомогу. Правова допомога є важливим питанням в контексті гарантування прав людини і, відповідно, держави зобов'язані створити ефективні механізми надання правової допомоги. Повна реалізація прав людини не може бути досягнута без механізмів гарантування та ефективних засобів правового захисту від порушень прав людини. Тому доцільно дослідити досвід зарубіжних країн у запровадженні права на безоплатну правову допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями надання правової допомоги займалися такі вітчизняні вчені, як: С.А. Альперт, М.І. Бажанов, А.М. Бірюкова, Т. В. Варфоломеева, О.М. Дроздов, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Т.В. Корчева, П.В. Кучевський, В.В. Леоненко, Т.В. Омельченко, О.В. Панчук, М.А. Погорецький, М.М. Полянський, В.О. Попелюшко, В.В. Титаренко, В.М. Трофіменко, Г.І. Чангулі, В.П. Шибік, О.Г. Яновською та інші. Незважаючи на розповсюдженість обговорення цієї проблематики, окремі аспекти надання безоплатної правової допомоги досліджені не були.

Мета цієї статті – дослідити надання права на безоплатну правову допомогу в законодавстві зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Безоплатна правова допомога зображується як каталізатор змін у суспільстві та державі. Можна позначити встановлення обов'язку надання безоплатної правової допомоги, який базується на фундаментальному праві людини – право на доступ до правосуддя. Доступ до правосуддя є загальним терміном, який охоплює кілька основних прав людини, таких як право на справедливий суд, право на доступ до суду, право на ефективний засіб правового захисту та рівність перед законом. Використовуючи доступ до правосуддя як відправну точку, аргумент про те, що безоплатна правова допомога є правом людини,

торкається всіх аспектів широкого права на доступ до правосуддя. Опис змісту цього зобов'язання впливає з різноманітних правових джерел: конвенцій з прав людини, рішень договірних органів Організації Об'єднаних Націй з прав людини та регіональних договірних органів з прав людини, загальних коментарів, заключних зауважень та інших документів «м'якого права».

Повна реалізація прав людини не може бути досягнута без наявності ефективних механізмів та засобів захисту прав людини. Так, Галовіц Паула надає огляд правових джерел, які підтверджують існування обов'язку з боку держави надавати правову допомогу щодо економічних, соціальних і культурних прав [1]. Дурбах Андреа наводить правові аргументи на підтримку розширення права на правову допомогу в контексті розвитку процесуального права та судових процесів [2]. Як позначає Крістель Юріло (Kristel Jüriloo): «Однією з перших, хто описав правову допомогу як питання прав людини, є нинішній Спеціальний доповідач з питань незалежності суддів і адвокатів Габрієла Кнаул» [3, р. 204]. Г. Кнаул спирається на роботу попереднього спеціального доповідача Леандро Деспой, який наголошував на необхідності усунути фінансові перешкоди для доступу до правосуддя у своїй доповіді Раді з прав людини 2008 року [4]. У своїй щорічній доповіді Раді з прав людини від 15 березня 2013 р. Г. Кнаул стверджує, що «правова допомога є важливою складовою справедливої та ефективної системи правосуддя, заснованої на верховенстві права. Це також право саме по собі та суттєва передумова для здійснення та реалізації низки прав людини, включаючи право на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту» [5, р. 9]. Спеціальний доповідач займається не тільки визначенням прав і обов'язків у конкретному судовому процесі, але й підкреслює, що правова допомога повинна охоплювати всі етапи судових або позасудових процедур. Експертка з прав людини підкреслила, що правова допомога має включати не лише право на безоплатну правову допомогу у кримінальному провадженні, а й надання ефективної правової допомоги у будь-якій судовій чи позасудовій процедурі, спрямованій на визначення прав та обов'язків.

Доповідач робить висновок, що держави зобов'язані створити систему правової допомоги, яка забезпечує доступ до правосуддя для всіх. Державам рекомендується створити систему правової допомоги, засновану на внутрішньому законодавстві, яка надає правову допомогу особам, які вступають у контакт із законом, але не можуть дозволити собі витрати на юридичні послуги, адвоката та представництво, а також виділяють необхідні кошти.

Держави несуть основну відповідальність за вжиття всіх відповідних заходів для повної реалізації права на правову допомогу для будь-якої особи в межах їх території та під їхньою юрисдикцією. Ця теза базується на загальних принципах міжнародного права, таких як: доступ до правосуддя, верховенство права, рівність перед законом і право на ефективний засіб правового захисту.

Г. Кнаул, як незалежна експертка також зауважила, що кожна держава має визначити модель, яка може максимізувати доступ до безкоштовної правової допомоги для всіх осіб на її території та під її юрисдикцією. Незалежно від структури програми правової допомоги чи її формального статусу, надзвичайно важливо, щоб схеми правової допомоги були автономними, незалежними, ефективними, стійкими та легкодоступними, щоб гарантувати інтереси тих, хто потребує фінансової підтримки, щоб незахищені верстви населення мали доступ до правосуддя нарівні з іншими.

Отже, доступ до правосуддя є як правом саме по собі, так і невід'ємною складовою права на справедливий суд, рівність перед законом та ефективний засіб захисту прав, які були зневажені або порушені. Правова допомога є основоположним компонентом права на доступ до правосуддя, включаючи право отримувати безоплатну правову допомогу, коли людина не має достатніх коштів для її оплати. Більшість країн визнають право на рівність перед законодавством так чи інакше, але мало хто має політику реалізації цього права на практиці.

Фінансові перешкоди для доступу до правосуддя підтримують правову систему, де бідні не мають реальних прав. Так, Міжамериканська комісія з прав людини виявила структурну нерівність, яка обмежує доступ до правосуддя для певних сегментів суспільства, таких як жінки в бідних і сільських районах, жінки корінного населення та мігранти без документів [6]. У справі *Simone André Diniz v Бразилії*, Комісія зазначила, що більшість жертв расизму в Бразилії є бідними і не мають можливості найняти адвоката [3, р. 205]. Структурна нерівність людей африканського походження в Бразилії підтвердила нерівний доступ до правосуддя, що є проявом расової дискримінації.

Міжамериканська комісія з прав людини визнає, що існує нерівність у судових відносинах між працівником і роботодавцем, пацієнтом і медичним закладом, студентом і навчальним закладом, орендарем і орендодавцем, що виливається в рамки судових розглядів [7]. Таким чином, соціально-економічні фактори мають велике значення для ефективного доступу до правосуддя. Жахливі умови життя, безпритульність, безробіття, хвороба чи інвалідність, неякісна освіта та маргіналізація впливають на здатність людей реалізувати свої права як людини.

Очевидно, що безоплатна правова допомога, як правило, є єдиною правовою допомогою, доступною для значної частини населення, а відсутність або поганий доступ до права на безоплатну правову допомогу виключає доступ знедолених груп до судової системи та обмежує їх право на справедливий судовий розгляд [4, р. 64-65]. Забезпечені матеріально групи населення не мають потреби звертатись до інституту безоплатної правової допомоги, оскільки вони не є економічно та соціально знедоленими, а отже більш ефективно можуть відстоювати свої економічні, соціальні та культурні права.

Генеральний секретар ООН стверджує, що розширення прав і можливостей соціально незахищених верств населення потребує доступу до

правових послуг. Він пропонує, щоб програми правової допомоги забезпечували вільний доступ до судів, трибуналів та інших механізмів вирішення спорів як частину національної стратегії подолання бідності, доповнену додатковими зусиллями щодо усунення перешкод у доступі до правосуддя, з якими стикаються особливо жінки та діти [8].

Перешкоди, з якими стикаються вразливі групи у своєму доступі до правосуддя, призводять до непрямой дискримінації за соціально-економічним статусом. Право на правову допомогу має бути юридично гарантоване в національних правових системах на найвищому рівні, в Конституції. Проаналізуємо досвід деяких зарубіжних країн щодо надання права на безоплатну правову допомогу.

Преамбула Конституції Індії в основному спрямована на забезпечення для народу Індії справедливості – соціально-економічної та політичної. Стаття 38(1) стверджує, що держава сприятиме добробуту людей шляхом забезпечення та захисту соціального порядку, включаючи справедливість. Стаття 21 чітко говорить, що кожна людина має рівне право на життя і свободу, крім випадків, встановлених законом. Держава забезпечує, щоб функціонування правової системи сприяло правосуддю на основі рівних можливостей, і, зокрема, надає безоплатну правову допомогу за допомогою відповідного законодавства чи схем чи будь-яким іншим способом, щоб забезпечити можливості для забезпечення правосуддя. не відмовляють жодному громадянину через економічні чи інші обмеження [9].

У справі *Hussainara Khatoon* проти штату Біхар було постановлено, що якщо обвинувачений не може дозволити собі юридичні послуги, він має право на безкоштовну юридичну допомогу за рахунок держави. Обов'язком держави є стежити за тим, щоб правова система сприяла справедливості на основі рівних можливостей для всіх громадян. Якщо обвинувачений не має достатніх коштів для залучення адвоката, суд повинен забезпечити його для захисту обвинуваченого за рахунок держави (Стаття 304 Кримінально-процесуального кодексу 1973 р.) [9].

Кожному може знадобитися відстоювати свої права в суді або захищатися від звинувачення. Проте судові збори досить високі: якщо ви програєте, вам доведеться оплатити адвоката та судові витрати. У Німеччині створено юридичну допомогу ("Prozesskostenhilfe"), щоб люди з низькими доходами також могли вимагати/захищати свої права. "Prozesskostenhilfe" – це державна допомога людям з обмеженим доходом, тобто держава бере на себе витрати на адвоката та суд для певних судових процесів, щоб переконатися, що нікому не перешкоджають відстоювати свої права в суді через значні витрати [10].

Проаналізуємо досвід Великобританії, де практикується й часткова безоплатна допомога для певного кола малозабезпечених осіб. Право на правову допомогу, залежатиме від типу справи та фінансових обставин. Щоб отримати правову допомогу у цивільних справах, зазвичай потрібно особі довести, що вона не може дозволити собі оплатити судові витрати,

і проблема серйозна. Особа має право на безкоштовну юридичну консультацію, якщо її допитують у відділку поліції. Якщо особа не можете отримати юридичну допомогу, то може отримати безкоштовну консультацію від мережі правових центрів.

Як позначає І. М. Леган, то аналогічна норма є і в законодавстві інших країн. Суть полягає в тому, що коли громадяни звертаються за безкоштовною правовою допомогою, вони зобов'язані надати докази своєї малозабезпеченості, і залежно від рівня доходу правова допомога надається або безкоштовно, або шляхом співфінансування в розмірі 20 %, 40 %, 70 % або 100 % [11, с. 30].

Крім того, І. М. Леган позначає, що: «За висновками незалежних міжнародних експертів, система правової допомоги в Україні зробила важливі кроки у підвищенні обізнаності про право на правову допомогу. В Україні для кримінального провадження наявна відповідна нормативна база. Проте рекомендовано посилити механізми контролю якості, зокрема, шляхом розширення норм, які закріплюють стандарти якості правової допомоги у цивільних та адміністративних справах» [11, с. 30–31].

Висновки. Згідно з міжнародним правом прав людини доступ до правосуддя є основним правом людини, а держави мають зобов'язання утримуватися від відмови в доступі до правосуддя, а отже доступ до правосуддя є показником демократичності держави. Крім того, держави мають зобов'язання щодо створення системи, яка гарантує доступ до правосуддя для кожного, включаючи створення механізмів для надання безкоштовної правової допомоги як у кримінальних, так і в цивільних справах. Умовами ефективної реалізації доступу до правосуддя є усунення фінансових перешкод, що може включати надання безоплатної правової допомоги.

Держава повинна постійно оцінювати ефективність системи правової допомоги та давати вказівки тим, хто приймає рішення, щодо її оцінки. Кожен орган, що приймає рішення, може бути в кращому становищі для визначення вразливих груп, які існують у його місцевому суспільстві, і того, як слід розподіляти ресурси за пріоритетністю. Однак доступ до правової допомоги не повинен залежати від місця проживання та мати диференційний підхід. Законодавство є одним із найважливіших інструментів реалізації державної політики у сфері встановлення критеріїв надання права на безоплатну правову допомогу. Держави повинні вживати заходів, які є економічно ефективними та запобігають виникненню правових конфліктів і створенню правових потреб, які неможливо задовольнити без допомоги юристів.

Кожна держава повинна спрямовувати свої ресурси на доступ до правосуддя для найбільш уразливих груп населення. Безоплатна правова допомога може подолати перешкоди на шляху гарантування здійснення прав людини. Якщо держави не дотримуються своїх зобов'язань щодо надання безоплатної правової допомоги, за цим має слідувати міжнародна критика та осуд.

Література:

1. Galowitz P. Right to Legal Aid and Economic, Social and Cultural Rights Litigation. 2nd Edition. The Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE), Geneva, Switzerland. URL: <http://www.right-to-education.org/resource/litigating-economic-social-cultural-rights-legal-practitioners-dossier> (дата звернення: 04.04.2023 р.).
2. Durbach A. The Right to Legal Aid in Social Rights Litigation. *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law* / ed. M. Langford. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 59–75.
3. Jüriloo K. Free Legal Aid – a Human Right. *Nordic Journal of Human Rights*. 2015. Vol. 33. № 3. P. 203–219.
4. Despouy L. Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development: Report of the Special Rapporteur on the Independence of Judges and Lawyers. Geneva: UN, 2009. 213 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/656135> (дата звернення: 24.04.23).
5. Knaul G. Report of the Special Rapporteur on the Independence of Judges and Lawyers. Geneva : UN, 2015. 22 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/797647> (дата звернення: 24.04.23).
6. Inter-American Court of Human Rights. Advisory Opinion OC-18/03 of 17 September 2003. URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/opinion/es/seriea_18_ing.pdf (дата звернення: 24.04.23).
7. Inter-American Commission on Human rights. Access to justice as a guarantee of economic, social, and cultural rights: A review of the standards adopted by the system of human rights, OEA/Ser.L/V/II.129 Doc 4. 7 September 2007. URL: <https://www.cidh.oas.org/countryrep/AccessoDESC07eng/Accessodescindice.english.htm> (дата звернення: 24.04.23).
8. Legal empowerment of the poor and eradication of poverty: Report of the Secretary-General A/64/133. UN, 2009. URL: <http://surl.li/gpghd> (дата звернення: 24.04.23).
9. Srinivasa Y. Right to Free Legal Aid. URL: <http://articlesonlaw.wordpress.com> (дата звернення: 24.04.23).
10. Handbook Germany: Legal Aid. URL: <https://handbookgermany.de/en/legal-aid> (дата звернення: 24.04.23).
11. Леган І. М. Надання безоплатної правової допомоги в Україні та країнах Європейського Союзу. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 24. С. 27–32.

Karpova K. Right to free legal assistance: experience of foreign countries

Summary. The article is devoted to the study of granting the right to free legal aid and the role of the state in this process. The experience of international bodies and institutes, as well as the legislation of some countries regarding the provision of the right to free legal aid, were analyzed.

It is defined that the term “legal aid” provides legal advice, assistance outside the courts and legal representation in the courts.

It was signed that the state is obliged to ensure equal access to justice. This duty involves providing free legal aid to persons who do not have sufficient assets to pay for legal services.

It is noted that the availability of free legal aid is an obstacle to equal access to justice, which, in its case, has a detrimental effect on vulnerable sections of the population, hinders equality in an invalid human right.

It is emphasized that by proposing criteria that can help provide free legal aid to those who need it most. The identified criteria are the significance of the violated rights, the general impact

of the case, the complexity of the case and the ability to independently defend interests, chances of success and insufficient means or available economic means.

It is noted that access to justice is both a right in itself and an integral part of the right to a fair trial, equality before the law and an effective remedy for rights that have been violated or violated. Legal aid is a fundamental component of the right to access to justice.

Analyzed by the Inter-American Commission on Human Rights, which indicated that limiting access to justice creates structural inequality in society, it also indicates that there is inequality in judicial relations.

It is noted that socio-economic factors are of great importance for effective access to justice. Legal aid programs should ensure free access to courts, tribunals and other dispute resolution mechanisms.

The experience of some foreign countries in providing the right to free legal aid is analyzed. Thus, the Constitution of India indicates that the state ensures the functioning of the legal system and guarantees the provision of free legal aid. In Germany, legal aid has been created so that people with low incomes can also protect their rights. Under UK law, the right to legal aid will depend on the type of case and financial circumstances, and a person can get free advice from a network of legal centres.

It was concluded that legal aid is a human right and that it is the state's obligation to provide free legal aid in accordance with the criteria set forth in international treaties and defined in legislation.

Key words: human right, free legal aid, access to justice, access to court, remedy.